

INSANIYAT TARIYXÍ BUL MIGRACIYA TARIYXÍ

Utepova G.B.,

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti docent g.i.k.

Baxtiyorova SH.,

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti Geografiya hám EBT tálim baǵdarı studentleri

Egamberganova M.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti Geografiya hám EBT tálim baǵdarı studentleri

Búgingi kúnde xalıqtıń migraciyası, demografiya, ekonomika, siyasattanıw, sociologiya, statistika, etnografiya sıyaqlı bir qatar ilim tarawlarınıń izertlew obektine aylandı. Ilimpazlar «insaniyat tariyxı bul migraciya tariyxı» degen bahalı pikirdi bildirgen. Miynet resurslarınıń xalıq aralıq migraciyası bir neshe júz jıllar aldın baslanıp, bul dáwirler aralıǵında aytarlıqtay ózgerislerge sebep boldı. Álbette bul ullı geografiyalıq ashılıwlar hám onıń nátiyjesinde xalıqaralıq miynettiń bólistiriliwindegi ózgerisler migraciya procesiniń joqarı dárejede rawajlanıwına sebepshi boldı.

Insanlardıń territoriylar boyınsha kóshiwi xalıqtıń sanı quramı hám dinamikasına da tikkeley tásir etedi. Bul tásir kishi aymaqa ǵana emes, iri materik, region, mámleketler sheńberinde de bilinedi. Sonday-aq, mexanikalıq háreket nátiyjesinde xalıqtıń sanı, tıǵızlıǵı, kóbeyiwi hám demografiyalıq jaǵdayları da ózgeredi. Bul ózgerisler unamlı hám unamsız kóriniske iye boladı. Mısalı: xalıq kóship ketip atırǵan aymaqlarda úlken jastaǵı adamlar úlesiniń kóbeyiwi júz beredi. Nátiyjede tuwılıw salıstırmalı azayadı, ólimniń ortasha muǵdarı joqarı boladı, xalıqtıń ósiw páti tómenleydi yamasa xalıq sanı azayıp baradı.

Xalıqtıń tábiyyi háreketi xalıq kóship ketken hám xalıq kóship kelgen aymaqlarda bir-birinen keskin parıqlanadı. Sebebi hár eki processte de xalıqtıń jınıs, jas quramında belgili dárejede ózgerisler júz beredi. Bul xalıqtıń tábiyyi háreketine óz tásirin kórsetedi. Xalıqtıń jınıs hám jas quramındaǵı ózgerisler, miynet resurslarınıń kereginen artıq dárejede kóbeyip ketiwine yamasa olardıń jetispewshiligine alıp keledi. Ulıwma alǵanda xalıqtıń migraciyası-bul mámlekettiń hár qıylı aymaqları hám ekonomikalıq tarmaqları arasında miynet resurslarınıń qayta bólistiriliw quralı bolıp tabıladı. Demek, belgili bir kásipke

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

hám tájiriybege iye bolǵan adamlar kóship júredi. Jańa qurılıs hám awıl xojalıq jerlerin ózlestirilip atırǵan aymaqlarǵa maman jumısshı kúshi keliwi, olardıń ekonomikalıq rawajlanıwın tezlestiredi, óndiristiń salıstırmalı jetilisen texnika túrlerin rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi.

Migrantlar quramı ayırım aymaqlar xalqınıń mádeniy dárejesine, bilimine tásir kórsetedi, etnikalıq assimilyaciya processlerin hám kóplegen tillerdiń tarqalıwına tásir etedi. Hár qıylı etnikalıq toparlardıń aralasıp ketiwi nátiyjesinde jańa etnikalıq birliklerdiń payda bolıwına xalıqtıń ǵalabalıq kóshiwi yamasa kóshiriliwi sebep boladı. Mısalı; Ózbekstanǵa ekinshi Jerjúzilik urıs jılları, 1966-jılǵı Tashkenttegi kúshli jer silkiniwinen keyin ǵalabalıq tárizde rus milletine tiyisli adamlardıń kóship keliwi region xalqınıń sanı, etnikalıq quramınıń ózgerislerine sebep boldı.

Kóplegen basqa millet wákılleri kóship kelgen aymaqlar hám jańadan ózlestirilgen jerler xalqınıń rasalıq hám milliy quramında ózgeriske ushıraydı. Xalıqtıń migraciyası ilgeri adamlar jasamaǵan aymaqlardı xalıq penen támiyinlewge hám ózlestiriwge, xalıq tarqalǵan iri jańa areallardı payda etiwge, mámlekettiń ayırım bólimleri arasındaǵı ekonomikalıq hám sociallıq rawajlanıw dárejelerin teńlestiriwge múmkinshilik beredi. Migraciya processlerin basqarıwda mámlekettegi migraciya hám onıń muǵdarı, adamlardıń kóship júriw sebepleri haqqındaǵı hár túrli maǵlıwmatlardan paydalanıladı. Usı tiykarda xalıqtıń aymaqlarǵa migraciyasın xoshametleytuǵın is-ilajlar islep shıǵıladı hám ámelde qollanıladı. Biraq bunday is-ilajlar kóbinese aytarlıqtay qárejet talap etedi.

Migraciyanı keltirip shıǵaratuǵın sebeplerge ekonomikalıq, siyasiy hám óz qálewı menen kóship júriw mısal bola aladı. Mısalı: belgili bir aymaqta jasawshı xalıq ózi jasap turǵan orınǵa salıstırǵanda jasaw dárejesi aytarlıqtay joqarı bolǵan aymaqqa kóship ketiwin ekonomikalıq sebep penen baylanıstıramız. Mámlekettiń basqarıw sistemasındaǵı siyasiy jaǵdaylar, shegaralardıń ózgeriwi h.t.basqa sebepler nátiyjesinde xalıqtıń basqa bir mámleketke kóship ketiw jaǵdaylarında jiyi-jiyi ushırasadı. Mısal retinde burınǵı awqamınıń bólsheklenip hár bir mámleket óz ǵárezsizligine erisiwine baylanıslı milletlerdiń bir mámlekettin ekinshi bir mámleketke kóship ótiwin tezlestirdi. Kóplegen rus milletine tiyisli adamlardıń óz ana watanına hám basqa da shet mámleketlerge kóship ketiw jaǵdayları ayqın kórindi. Keyingi sebep etip qorshaǵan ortalıq, tábiyiy sharayat, hár qıylı baxıtsız hádiyse, turmıs tárizindegi qolaysız jaǵdaylar hámde kásip iskerligine baylanıslı insanlar bir orınnan-

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

ekinshi orınǵa májbúriy kóshedi. Sońǵı jıllarda migraciya masshtabı mámleket ishinde hám mámleketler aralıq kólemde de keńeyip barmaqta.

Birlesken Milletler Shólkemi (BMSH) maǵlıwmatlarına qaraǵanda 2000-jılda dúnya júzi boyınsha 175 mln xalıqaralıq migrantlar bolǵan bolsa, 2010-jılda bolsa xalıqaralıq migrantlar sanı 221 mlnǵa jetti. 2020-jılda bul kórsetkish 281 mlnǵa kóbeydi. Migrantlardıń derlik 40%ke shamalası hayallar, 4 mlnǵa shamalası qashqınlar (nızamsız migrantlar) bolıp tabıladı. 2020-jılda xalıqaralıq migrantlardıń $\frac{2}{3}$ bólimi tekǵana 20 mámleket úlesine tuwra kelgen. Amerika Qurama Shtatları (AQSh) xalıqaralıq migrantlar ushın eń jaqsı mánzil bolıp qalmaqta. 2020-jılda AQShna barǵan migrantlardıń sanı 51 mlnǵa jetti, bul ulıwma migrantlardıń 18%in quraydı. Keyingi orınlarda Germaniya (16 mln), Saudiya Arabstanı (13 mln), Rossiya (12 mln), Ullı Britaniya hám Arqa Irlandiya mámleketleri (9 mln) turadı.

Búgingi kúnde jer júzi mámleketleriniń ekonomikalıq rawajlanıw dárejesi oǵada zárúrli global áhmiyetke iye bolıp, migrantlar aǵımı barǵan sayın usı joqarı ekonomikalıq rawajlangan mámleketlerge jedellespekte. Ásirese, jumıs tabıw maqsetinde hayal-qız migrantlar sanı da kóbeymekte. Xalıqaralıq migraciyada xalıqtıń kóship ketip hám kóship kelip atırǵan migraciya aǵımın durıs basqarıw júdá áhmiyetli esaplanadı. Migraciya nátiyjesinde adamlardı nızamsız túrde shegeradan alıp ótiw, satıw, AIJS (Ayrıqsha immunitet jetispewshiligi sindromı) infekciyasın hám basqada keselliklerdi bir mámleketten ekinshi bir mámleketke tasıw sıyaqlı unamsız jaǵdaylar barǵan sayın artıp barmaqta. Maman qánigeler hám er adamlardıń migraciya procesinde aktivlesiw nátiyjesinde shańaraq táshwishleriniń hayallar juwapkershiliginde qalıwı hám hátteki shańaraqlardıń buzılıp, erli-zayıplıların ajırasıp ketiwine de alıp kelmekte.

Migrantlar quramın analizlegende, tiykarınan er adamlar hám jaslar basım kópshilikti quraytuǵınlıǵın kóremiz. Balalar, hayallar hám qariyalar hár qıylı sebepler menen ayırım jaǵdaylarda ǵana jasaw orının ózgerdedi. Ekinshi Jer júzlik urıs jılları xalıqtı tınısh orınlarǵa ǵalabalıq kóshiriw jumısları alıp barılǵanlıǵı hámmege belgili. Sol dáwirde kóshirip alıp kelingender arasında jas balalar, hayallar hám qariyalar kópshilikti quraǵan.

Keyingi jıllarda xalıqaralıq migraciya quramında nızamǵa qarsı migrantlar sanı arttı. Legal emes migrantlardıń tiykarǵı bólegin jallanıw isleytuǵın jumısshılar quraydı. Bunday jumısshı -migrantlar kópshilik ellerde arzan ishshi kúshi esaplanadı. 1990-jıllardan keyin burınǵı Awqam respublikaları xalqı ishinde (legal emes) jasırın migraciyada qatnasıwshı migrantlar sanı

kóbeydi, ásirese, xalqınıń sanı kóp, jumıssızlıq dárejesi joqarı bolǵan ayaqlarda bul jaǵday elede ayqın kórinde. Evropa, Rossiya hám Aziyanıń rawajlanǵan mámleketlerine Orta Aziya respublikalarınıń xalqı tiykarǵı immigraciya resursları boldı.

Migraciyalıq processlerdi basqarıw, durıs jolǵa qoyıw hár bir mámlekettiń migraciyalıq siyasatınıń baslı wazıypası eken, demek mámleketler aralıq hám mámleket ishindegi xalıqtıń migraciyalıq háreketin durıs shólkemlestiriw, ámelge asırıw, ámeldegi miynet resurslarınan aqılǵa muwapıq paydalanıw, óndirislik tarawlardı durıs jolǵa qoyıw, maman qánigelerdi basqa mámleketlerge belgili bir múddetke jiberiw, mámleketler arasında “qánigeler almasıwı” jumısların jolǵa qoyıw hám adamlardıń abadan turmıs keshiriwi ushın qolaylı sharayatlar jaratıw búgingi kúnde rawajlanıp atırǵan mámleketler aldındaǵı mashqalalardan esaplanadı. Xalıqtıń migraciyalıq háreketi aymaqtıń sociallıq- ekonomikalıq hám demografiyalıq jaǵdayın jaqsılawǵa xızmet etiwı kerek.

Ádebiyatlar

1. Genjekhan, Utepova Baltabaevna, et al. "HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC FEATURES OF THE UZBEK FAMILY IN THE MIDDLE AGES."
2. Embergenov N.J., Khodjaeva G.A., Allanazarov K.J. Population Growth in Republic of Karakalpakstan// Наука и образования в Каракалпакстане. Научный журнал.№2, 2017. 35-38 стр.
3. Utepova G.B. Xalıqtanıw hám ekonomikalıq geografiya tiykarları. Oqıw qollanba N: 2022.
4. Utepova G. B., Uzaqbaev A. O. QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNDÁ JUMÍSSÍZLÍQ MÁSELESINIń ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI, XALÍQTÍ JUMÍS PENEN TÁMIYINLEWDE BASLÍ WAZÍYPA HÁM IS-ILÁJLAR //RESEARCH AND EDUCATION. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 76-85.
5. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. М.; 1987.
6. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.
7. Ходжаева Г.А. Бекбулатова Г.А., Байрамова М.Д. Влияние демографического фактора на территориальную организацию производства в сельских районах Республики Каракалпакстан. Промышленный транспорт Казахстана. №70 (1), 2021. –с. 190-199.
8. Ходжаева Г.А., Умаров Е.К., Алланазаров К.Ж. Демографические факторы территориальной организации производства в районах

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

- Южного Приаралья.// Актуальные проблемы современной науки, N 4, - М., 2003. с. 151-153
9. Ходжаева Г.А., Умаров Е.К., Турсунов М. Основные направления социально-экономического развития Республики Каракалпакстан// Ўзбекистон География жамияти ахбороти, 2023-жилд, Т. 2003.184-1876.
10. Ҳақимова М. ва бошқ. Халқаро иқтисодий муносабатлар. Т.; 1997. 140-бет.

